Gönderim Tarihi: 20.12.2017

Kabul Tarihi: 15.10.2018

TÜRKİYE'DE SERBEST PİYASA EKONOMİ SONRASI TÜKETİCİLERİN İKTİSADİ DAVRANIŞLARI; EKONOMETRİK BİR ANALİZİ¹

The Relationship between Consumer Behaviors and Economic Crisis after Free
Market Economy; An Economic Analysis

Savaş DURMUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Kafkas Üniversitesi, İİBF

sdurmus_75@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4156-4526

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türkiye'de 24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla "serbest piyasa ekonomisi" modeline geçilmiştir. Asya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de uzun yıllardır devam eden mikro ve makroekonomik sorunlar ile istikrar programının dayandığı yarı sabit kur politikasının yol açtığı problemler 1994, 2000 ve 2001 krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı 1998 ve 2007 ekonomik krizleri ise dünya piyasalarındaki olumsuzlukların etkisi ile ortaya çıkmıştır.

Çalışmada, Türkiye'nin 2000 yılı sonrası yaşadığı krizlerde devletin izlediği ekonomik politikalar sonucu, hanehalkı tüketim harcamaları ve bunların alt kalemleri arasındaki ilişkileri, ekonomik modellerle analiz edilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'deki tüketicilerin satınalma davranışları ile ekonomik kriz arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Tüketici Davranışları, Serbest Piyasa Ekonomisi

Abstract

"Free market economy" was introduced in Turkey with stability decisions after 1980. As in the Asian countries, continuing micro and macro economic difficulties lasted for years and problems caused by semi-fixed exchange policy based on the stability program led to the 1994, 2000, and 2001 financial crisis. The economic crisis encountered in Turkey in 1988 and 2007 were caused by the negativity in world market.

In this study, the relationship between household consumption expenditures and their sub-indices were analyzed with economic models to explore the crisis caused by the Turkish economic policies after 2000. As a result, there is a meaningful relationship between the economic crisis and purchasing behavior of consumers in Turkey.

Keywords: Economic Crisis, Consumer Behaviors, Free Market Economy

1. GİRİŞ

Yaşanan ekonomik krizlerin en önemli etkilerinin tüketici

¹ Bu çalışma Savaş Durmuş'un "Türkiye'de 2000'den Sonra Yaşanan Ekonomik Krizler ve Kriz Döneminde Tüketicilerin İktisadi Davranışları" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

davranışlarında ve beklentilerinde olduğu bir gerçektir. Belirsizlik ve güven eksikliği tüketicileri olumsuz biçimde etkilemekte, tüketiciler kriz döneminde yeni davranışlar geliştirmektedir. Tüketiciler kriz dönemlerinde satınalma konusunda daha çekingen davranmakta ve tüketimden uzaklaşma psikolojisi içerisinde girmektedirler (Odabaş, 2010: 67).

Örneğin, 2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizde, gelir seviyesi düşen tüketicilerin satınalma tarzları da değişmiştir. Gelirleri azalan tüketiciler açısından mal ve hizmetlerin fiyatı en önemli unsur haline gelmiştir. Tüketiciler, satın aldıkları malların kalitesinden çok maliyetini ön planda tutarak, öncelikle gıda ve temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Kriz dönemlerinde tüketicilerin lüks tüketim harcamalarından kaçındığı, zorunlu tüketim ürünlerinde ise daha düşük fiyatlı ve farklı marka ve kalitede ürünleri tercih ettikleri görülmüştür.

Bu çalışmanın temel amacı sürekli ekonomik krizlerle karşı karşıya kalan Türkiye’de özellikle 2000 yılı sonrasında yaşanan ekonomik krizlerde devletin izlediği ekonomik politikalarının krizleri yönetmedeki etkisini belirleyebilmektir. Çalışmada, hane halkı tüketim harcamaları ve bunların alt kalemleri arasındaki ilişkiler ekonomik modellerle analiz edilmiştir. Çalışma kriz döneminde izlenecek ekonomik politikaları belirlemek için yön verici olabilir.

2. KRİZ VE KRİZİN TANIMI

Ekonomik krizler, bir ülkede ortaya çıktığı anda, mikro ve makro ekonomi açısından her alanda etkilerini açık veya kapalı bir şekilde gösterir. Ekonomide durgunluk, tüketicilerin satın alma davranışı, yatırımlar, milli gelir düzeyi, kamu harcamaları, bankacılık sektörü, borsa, dış ticaret ve istihdam ekonomik krizlerin ilk akla gelen etkileridir. Bir ülkede kriz belirtisi hissedilmeye başlayınca, dış ülkelere para ve sermaye girişi durur, hızlı bir çıkış başlar.

Yunancada “kriz” ve “kritik” kavramları arasında bir ayrım yapılmaz. Kriz sadece farklılık ve çatışmayı değil, aynı zamanda kesin bir sonuç elde etmek için karar vermeyi de içerir (Outhwaite ve Bottomore, 1995: 126). En genel tanımıyla kriz uygun şekilde çalışmayan, düzenleme ve yapılandırmayı gerekli kılan istikrarsız bir durum olarak ifade edilir (Tutar, 2004: 13). Günlük hayatta kriz denildiğinde ise toplum içerisinde ortaya çıkan buhranlar akla gelir. İşletmeler açısından krize bakıldığında, kriz bir organizasyonun mevcut sistemini bozan ve aniden ortaya çıkan acil bir durumdur (Phelps, 1986: 5). Organizasyonun amaçlarını tehdit eden hatta organizasyonun yıkılmasına sebep olan, bu açıdan derhal müdahale

gerektiren, organizasyonun başa çıkma ve uyum çabalarını yetersiz kılan panik durumudur (Kuklan, 1988: 21). Daha iyimser bir ifadeyle organizasyonların uyumunu test eden fırsatlar olarak tanımlanabilir.

Bankacılık açısından kriz, bankalar veya kredi sağlayan diğer finansal birimlerin görevlerini tam anlamıyla gerçekleştirememeleri sonucunda tasarruf sahiplerinde bankalara karşı güvensizliğin baş göstermesi, tasarrufların bankalardan çekilmesi, bankalardan çekilen kredilerin geri dönmemesi, bankaların sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerinin değerinin düşmesi, bankaların uluslararası piyasalardan sağladığı kredileri geri ödeyememeleri, şeklinde nitelendirilir. Bankacılık krizlerinin yaşanmasındaki nedenler Dewatripont ve Tirol'e göre, ekonominin yavaşlayıp durgunlaşması, ekonomik faaliyetlerin gerileme dönemine girmesi, ekonomide derin şokların olması, risk faktörünün yükselmesi, bankalar arasında yaşanan olumsuz rekabet şartları, denetimin yetersiz olmasıdır. Döviz krizleri sonrası bu durumlar kendini daha açık bir şekilde hissettirip krize yol açmaktadır.

Bir diğer kriz türü de döviz kuru sistemleri ve kurdan kaynaklanan krizlerdir. Genel olarak döviz kuru sistemleri birinci nesil modeller, ikinci nesil modeller ve üçüncü nesil modeller olarak sınıflandırılabilir. Birinci nesil modeller, sabit kurun uygulanamaması sonucu ortaya çıkan krizlerdir. İkinci nesil modeller ülkenin kendi piyasasında yaşanan olumsuz beklentilerden dolayı ortaya çıkan krizlerdir. Bu olumsuz beklentiler daha da ileri safhada döviz krizlerine neden olmaktadır. İkinci nesil modeller, hükümetlerin sabit kur politikasını devam ettirmek veya bırakmak konusunda tam bir karar verememeleri sonucu ortaya çıkan krizlerdir. İkinci nesil modeller makro ekonomik dengeler kötü durumda olmadığı halde piyasada oluşan olumsuz beklentilerden kaynaklanmaktadır. Üçüncü nesil modellerde ülkenin mali, parasal ve borç krizlerinden birinin içine girmesi krizin en belirgin özelliğidir. Üçüncü nesil modellerde finansal serbestleşme söz konusudur. Aşırı ve riskli yurt dışı borçlanmalar, aynı zamanda borç alan ülkenin sağlıklı bir maliye ve para politikasına sahip olmaması üçüncü nesil krizlerin temel sebeplerdir (Kansu, 2006: 16, 17).

Ekonomik kriz konusunda ortak bir tanım yoktur. Kimi iktisatçılar, ekonomideki durgunluk, resesyon, enflasyon, deflasyon, çöküntü, ülkenin mali ve finans sistemindeki bozulmalar, hisse senedi fiyatlarındaki düşüş, ülke parasının yabancı paralar karşısındaki düşüşü gibi belirtileri ekonomik kriz olarak tanımlamaktadırlar. Ekonomik krizler ortaya çıktığında tüketicilerin satın alma davranışlarında düşmeler (talep daralması), işletmelerin yatırımlarında düşüşler, ülkede işsizliğin artması, toplumun

refahının düşmesi, finans ve reel kesimin birbirini karşılıklı olumsuz etkilemesi söz konusudur. Bir ülkenin ekonomisinde büyüme hızının sıfıra düşmesi veya sıfır olması durgunluk olarak tanımlanır. Resesyon, ekonominin eksiye doğru gidişidir, yani ekonominin küçülmesidir. Resesyon dönemlerinde işsizlik artar, GSUH azalır, talep düşer, arz azalır. Durgunluğun mu yoksa resesyonun mu kriz sayılacağını, zaman ve etkilerine bakarak yanıtlamak gerekir. Genellikle, durgunluk çok uzun sürebilir ve ülke ekonomisinde daralma yaratmaz, kısa süreli resesyon ise, ülke ekonomisinde daralma yaratarak kısa sürede krize yol açabilir (Eğilmez, 2009: 48, 49).

2.1. Krizlerin Temel Özellikleri (Unsurları)

- *Krizlerin Ani ve Beklenmedik olması*; Krizin en önemli özelliklerinden birisi önceden tahmin edilemeyen veya fark edilemeyen bir anda ortaya çıkmasıdır. Kriz ortaya çıktığında makro düzeyde devleti, mikro düzeyde ise firmaları ciddi bir şekilde etkilemektedir. Normal zamanda ortaya çıkan bir problemi kriz olarak nitelendirmek yanlış olur. Örneğin Türkiye’de 1980’li yıllarda yaşanan ve % 100’lere ulaşan kronik enflasyon kriz değildir. Oysa hiper enflasyon bir kriz durumudur. Hiper enflasyon dönemlerinde fiyat artışları % 1000’lere ulaşmaktadır. Ülke kronik enflasyonla yaşamaya alıştığından bir olumsuzluk vardır. Fakat çok ani ve beklenmedik bir fiyat artışı olmadığından bu durumu kriz olarak nitelendiremeyiz. Yine fiyatlar genel düzeyindeki azalma, “Deflasyon” bir kriz değildir. Fakat ekonomide birtakım olumsuzluklara yol açabilmektedir. Oysa “Depresyon” bir krizdir, fiyatlardaki ani ve şiddetli bir düşüşü ifade etmektedir. Örneğin 2008 yılında Amerika’da hedge fonlarda başlayan düşüş bir krizdir (Aktan ve Şen, 2001: 1225, 1226).

- *Krizlerin Tehdit ve Yeni Fırsatlar Yaratması*; Krizlerin bir başka özelliği de kişi ve organizasyonlar açısından hem tehdit, hem de fırsatlar oluşturabilmesidir. Bu bakımdan krizler herkes için olumsuzluk yaratmaz; kişiler ve organizasyonlar iyi analiz edebildiklerinde kriz bir fırsat niteliği taşıyabilir. Bazı durumlarda fırsatları değerlendirme amacıyla kriz bilinçli olarak geliştirilebilir (Tüz, 1996: 9).

- *Krizlerin Yayılma Etkisi*; Krizler tıpkı bir domino taşına benzer özellik göstermektedir. Bir organizasyonda çıkan bir kriz, diğer birçok kendisiyle bağımlı ya da bağımsız organizasyonu etkisi altına alabilmektedir. Örneğin 1994 Meksika krizi tekila olarak da ifade edebileceğimiz yayılma etkisiyle kısa sürede Güneydoğu Asya ülkeleri Tayland, Güney Kore, Japonya, Filipinler ve dünyanın birçok yerine hızlı bir şekilde yayılmıştır.

2.2. Krizin Kapsamı

• *Ulusal Ekonomik Kriz;* Krizin çıktığı ülke, uluslararası düzeyde küçük bir ticaret hacmine sahipse, kriz sadece çıktığı ülke ve yakın ilişkide bulunduğu ülkelerle sınırlı kalacaktır. Özellikle sosyalist sistemin uygulandığı ekonomilerin çoğu, piyasa ekonomisi dışında kaldığı için, kriz bütün dünyaya yayılmamıştır. Buna örnek olarak Rusya krizini verebiliriz. Bu kriz sadece ilgili ülkeyi etkilemiş daha öteye gidememiştir.

• *Bölgesel Ekonomik Kriz;* Krizin çıktığı ülkeden diğer ülkelere de yayılıp onların ekonomilerini de etkilemesi sonucu oluşan krizlerdir. Örneğin 1997 Asya krizi Tayland'da başlayıp daha sonra diğer bölge ekonomileri üzerinde etkili olmuştur. Bunun temel sebebi, yatırımcıların Hindistan, Singapur, Çin, Tayland, Hong Kong gibi Asya ülkelerine aynı gözle bakmasıdır.

• *Küresel Ekonomik Kriz;* Sosyalist ekonominin yıkılıp yerine serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi, teknolojinin gelişmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu küresel bir kapitalizm oluşmuştur. Küreselleşme ve ekonomilerin birbiriyle bağlantılı olması sonucunda bir ülkede baş gösteren kriz bütün dünyayı etkilemektedir. Buna örnek olarak 1929 büyük ekonomik krizini ve 2007'de mortgage ve hedge fonları ile ABD'de başlayıp buradan domino etkisi ile bütün dünyayı saran krizi gösterebiliriz.

3. LİTERATÜR

Kriz, krizi etkileyen faktörler, krizlerin sonuçları ve kriz dönemlerinde alınan önlemler konusunda pek çok araştırma ulusal ve uluslararası literatürde bulunmaktadır. Aşağıda kriz dönemi, öncesi ve sonrasında tüketicilerin iktisadi davranışları ile ilgili yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Çağlayan ve Şak (2009) çalışmalarında OECD ülkeleri için satın alma gücü paritesini panel eşgüdümleme yaklaşımı ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda ne tüm OECD ülkeleri için ne de yüksek ve düşük gelirli ülkelerde satın alma gücü paritesinin uzun dönemde desteklenmediğini göstermişlerdir (Çağlayan ve Şak, 2009: 483-491)

Ashoka Mody and Franziska Ohnsorge çalışmalarında G7 ülkelerindeki tüketim ile küresel finansal dengesizlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, uzun dönemde tüketim harcamalarındaki değişimin tasarrufları etkilediği ve küresel dengesizlikte aktif rol oynadığı belirlenmiştir (Mody ve Ohnsorge, 2010: 1-15).

Ogawa ve Wan (2007) yaptıkları çalışmada kriz süresince ve sonrasında hanehalkı borçlanmasının tüketime olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmada kişiler arasındaki maddi varlıklar eşitlendiğinde bile gayrimenkul ve diğer maddi varlıklarla ilgili borçların kriz sonrasında da tüketime negatif bir etki yaptığını gözlemişlerdir. Hatta borç-varlık oranının dayanıksız ve yarı dayanıklı harcamalara negatif etki yaptığını bulmuşlardır (Ogawa ve Wan, 2007: 127-142).

Athanasios Tagkalakis (2008) para politikasının durgunluk ve genişleme dönemlerinde tüketime olan etkisini incelemiştir. Araştırmada hükümetin durgunluk döneminden kurtulmak için uyguladığı genişleyici para politikası sonucu vergileri düşürmesi ve kamu harcamalarını artırması sonucu bireylerin eline fazladan gelir geçmekte bu durum durgunluk döneminde tüketim harcamalarının artmasına neden olmaktadır (Tagkalakis, 2007: 1486-1508).

Duca, Muellbauer ve Murphy (2009) çalışmalarında ABD’de 1980 sonrası ve 2000 yılı ortalarına kadar tüketici kredilerinin uygunluğuna ve nakit artışına bağlı olarak tüketimde bir artmanın, tasarrufta ise bir azalmanın olduğunu tespit etmişlerdir. (Duca, Muellbauer ve Murphy, 2009: 1-25).

Reinhart and Végh (1995) çalışmalarında tüketimdeki patlama ile güven bunalımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç olarak, araştırmacılar nominal faiz oranlarındaki düşüşün tüketim harcamalarında geçici bir patlamaya neden olduğunu bulmuşlardır (Reinhart ve Végh, 1995: 357-375).

Karras (1996) makalesinde nakit sıkıntısı ile özel ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmacı çalışması sonucunda kamu harcamalarının çeşit alanlarda artmasının nakit sıkıntısının çözülmesi üzerine olumlu etki ettiğini ancak tasarruf oranlarının artışının ise nakit sıkıntısına olumsuz etki ettiğini bulmuştur (Karras, 1996: 255-263).

Barrell, Davis ve Pomerantz (2006) araştırmalarında 19 OECD ülkesinde para ve banka krizlerinin tüketim üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. Kriz sonrası dönemlerde tüketimin makro ekonomik düzenlemede en önemli faktör olduğunu ancak tüketim artışının tüketicilerin gelir ve varlık düzeyleri ile bir ilişkisinin varlığını belirlemişlerdir. Sonuç olarak araştırmacılar, eğer küçük ülkelerin makro ekonomi politikası banka krizlerine müdahale edemezse banka krizleri tüketicilere daha büyük etki etmektedir (Barrell, Davis ve Pomerantz, 2006: 194-215)

Büyükakın, Cengiz ve Pehlivanoglu, çalışmalarında Türkiye’de finansal yenilik ve tüketim harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini 1998:1-2008:4 dönemi için incelemiştir. Elde edilen bulgular kredi kartının, eğitim harcamaları ve diğer harcama grubu üzerinde, pos makinesinin ise konut harcamaları ve diğer harcama grubu üzerinde nedensel etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer harcama grubu; Mobilya ve Ev Aletleri, Ulaştırma ve Haberleşme, Eğlence ve Kültür, Lokanta ve Oteller için yapılan harcamaları içermektedir. Bu bulgular, tüketicilerin daha büyük miktarlarda harcamalar için kredi kartını kullanmayı tercih ettiklerini ortaya koymaktadır (Büyükakın, Cengiz ve Pehlivanoglu, <iletisim.atauni.edu.tr/ eisemp/ html/ tam metinler/ 164.pdf>, 18.05.2010).

Beaton (2009) ABD’de kredi uygunluğu ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmacı krediler azaldığında (arttığında) tüketim harcamalarının da paralel olarak azaldığını (arttığını) bulmuştur. Araştırmacı ekonomik belirsizliklerin büyük olduğu dönemlerde resmi istatistiki değerlerle göstermiştir ki kredilerdeki büyük değişimlerin tüketim harcamalarını etkilediğini bulmuştur. Araştırmacı tüketici harcamaları tahmin edilirken kredi uygululuğunun dikkate alınmasını tavsiye etmektedir (Beaton, 2009: 3-23).

Horioka (2006) araştırmasında 1990’lı yıllardan sonraki on yıllık süreçte Japon ekonomisinde ortaya çıkan olumsuzlukta hane halkı harcamalarının rolünü incelemiştir. Sonuç olarak araştırmacı 1990’lı yıllarda Japon ekonomisinde yaşanan daralmanın sebebi olarak arz ve talep faktörleri üzerinde durmuş, özellikle hükümet tarafından uygulanan yanlış politikalar ile talepte meydana gelen olumsuzluklar olduğunu tespit etmiştir (Horioka, 2006: 378-398).

Sarantis ve Stewart (2002) çalışmalarında nakit sıkıntısı, ihtiyat amacıyla para tasarrufu ve toplam tüketimi uluslararası karşılaştırma yaparak incelemiştir. OECD ülkelerini kapsayan % 71 zaman serileri ve % 67 panel tahminlerine göre tüketicilerin harcamalarında gelecekteki gelirleri değil bugünkü gelirlerini dikkate aldıklarını belirlemiştir. Sonuç olarak tüketicilerin gelir düzeyinin nakit sıkıntısı ile ihtiyat amaçlı para biriktirme ile ilişkili olduğunu bulmuştur (Sarantis ve Stewart, 2002: 1152-1170).

Büyükkarabacak ve Valev (2010) çalışmalarında banka krizlerinde hane halkı ve iş kredilerinin rolünü incelemiştir. Hane halkı tüketim kredilerindeki artışın uzun dönemde gelire bir etkisi olmamakta sadece borçlanma miktarını artırdığını ve banka krizlerine yol açtığını istatistiki yöntemlerle tespit etmişlerdir. Yatırım kredilerinin daha zayıf bir şekilde

banka krizlerine sebep olduğunu fakat gelir artışına da pozitif etki yaptığını bulmuşlardır (Büyükkarabacak ve Valev, 2010: 1247-1255).

Hjelm (2002) araştırmasında parasal genişleme ve daralma dönemlerinde özel tüketimdeki artış ve azalışları incelemiştir. Araştırmacı 19 OECD ülkesinde ekonomik daralma dönemlerinde döviz kurundaki hareketliliğin özel tüketim harcamaları üzerinde etkisinin olduğunu bulmuştur (Hjelm, 2002: 17-37).

Chen (2006) hane halkı zenginliği ile toplam tüketim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Toplam tüketimdeki uzun dönem hareketlilik ile gelir, hane halkı zenginliği ve finansal varlık arasında güçlü bir bağ olduğunu istatistiksel verilerle tespit etmiştir. Bununla birlikte, tüketici harcamaları İsveç konut piyasasındaki kısa dönem değişikliklerden bağımsızdır (Chen, 2006:322-341).

Demir (2004) çalışmasında Türkiye'deki (a) kamu ve banka sektörlerinin finansal krize olan etkilerini, (b) dış borç ve sermaye kaçıışı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmacı sermaye kaçıışı ile dış borçlanma arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmiştir (Demir, 2004: 851-865).

Attanasio ve Sze'kely (2004) araştırmalarında 1990'lı yıllarda Meksika'daki erkek çalışanların ücret değişiklikleri ile tüketim arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Meksika hane halkının dayanıksız tüketim malları harcamalarında özel durumları ile ilgili riske dikkat etmedikleri gözlenmiştir. Araştırmacılar değişik tüketim kategorilerini karşılaştırdıklarında, Meksika hane halkının geçici ücret şokları yaşandığında uzun dönemde insan sermayesi ile ilgili harcamaları azalttıklarını tespit etmişlerdir (Attanasio ve Sze'kely, 2004: 1-24).

Feltenstein, Rochon ve Shamloo (2010) araştırmalarında hızla gelişen Doğu Asya ülkelerinde uygulanan sabit döviz kuru politikası ile artan işçi sayısının üretimi ucuz hale getirdiği bunun sonucu olarak ülkeye dışarıdan hızlı bir sermaye girişi olduğunu belirlemişlerdir. Özel tüketimi artıran, banka çöküşlerini engelleyen, vergi indirimlerini içeren ve döviz kurlarını düzenleyen alternatif politikaları simülasyon yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmacılar analiz sonuçlarına göre özel tüketimi artıracak, büyüme oranını gerçekleştirecek ve finansal çöküşü engelleyecek para ve döviz kuru politikaları önermişlerdir (Feltenstein, Rochon ve Shamloo, 2010: 25-35).

4. VERİ SETİ VE KULLANILAN YÖNTEM

Çalışmada Türkiye'nin geçirdiği krizlerle hane halkı tüketim

harcamaları ve bunların alt kalemleri arasındaki ilişkiler varyans ardışık bağılanımlı model aracılığıyla incelenmiştir. Veriler 1998 - 2009 yılları arasında çeyrek dönemler alınmıştır. Söz konusu değişkenler; GSYİH (Lngdpsa), altın fiyatları (Lngoldsa), ücret gelirleri (Lnsalarysa), hanehalkı tüketim harcamaları (Lnhousehosa), konut harcamaları (Lnaccomexsa), giyim harcamaları (Lnclothinsa), kültürel harcamalar (Lnculturasa), gıda harcamaları (Lnfoodexpsa) ve ulaşım harcamaları (Lntransposa) dır.

Bu verilerin serilerdeki kırılmalıklarını gidermek ve daha rasyonel sonuçların ortaya çıkması için logaritmaları alınmıştır. Söz konusu zaman serilerinin çeyreklik veriler olması ve grafikleri incelendiğinde ortaya çıkan durum sebebiyle Tramo-Seats yöntemiyle mevsimsellikten arındırma testine tabi tutulmuştur.

Verilerin alındığı kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu, Devlet Planlama Teşkilatı web siteleridir.

4.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Kavramı

Zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileri ile çalışılması halinde, sahte regresyon problemleriyle karşılaşılabilir. Bu durumda, regresyon analizi ile elde edilen sonuç, gerçek ilişkiyi yansıtmadığından dolayı verilerin durağan hale getirilmesi gerekir.

Bu nedenle, analize geçmeden önce, zaman serilerinin durağan olup olmadığının sınanması yapılmak zorundadır.

Durağanlığın saptanabilmesi için kullanılan pek çok test bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri ADF (AugmentedDickey Fuller – Genişletilmiş Dickey - Fuller) ve PP (PhillipsPerron)’dir. Çelişkili durumlarda ise KPSS (KwiatkowskiPhillipsSchmidtShin)’dir.

ADF ve PP birim kök testleri aynı sonuçları verdiği tespit edilmiştir. Aşağıda verilen durağanlık tablosunda sadece ADF sonuçlarına yer verilmiştir. ADF testinde istatistik değer kritik değerden büyükse durağanlık olmadığını söyleyen H_0 hipotezi reddedilir. Serinin birim kök içermediği, durağan olduğu söylenir.

ADF testine ait formül aşağıda belirtilmiştir.

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \delta y_{t-1} + \delta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta y_{t-p} + u_t$$

μ sabit, β ise zaman akımının katsayısı ve p otoregressiv sürecin gecikme sayısıdır. $\mu = 0$, $\beta = 0$ kısıtları denkleme yüklendiğinde, denklem rassal yürüyüş modeline benzemektedir. Yalnızca $\beta = 0$ kısıtı

uygulandığında sürüklenen rassal yürüyüş modeli oluşur.²

Tablo-1: Değişkenlerin Durağanlık Analizleri

		Düzev		I.Fark	
		Sabitli	Trend ve	Sabitli	Trend ve sabitli
ADF	Lnaccommexsa	-4,232*	-2,747	-2,435	-4,025*
	Lnclouthinsa	-4,332*	-1,318	-2,642	-6,308*
	Lnculturas	-4,235*	-2,741	-4,079*	-5,716*
	Lnfoodexpsa	-3,289*	-1,963	-2,900*	-4,008*
	Lngdpsa	-0,825	-2,040	-6,329*	-6,257*
	Lngoldsa	-2,765	-1,666	-5,190*	-5,574*
	Lnhousehosa	-0,857	-2,502	-7,738*	-7,654*
	Lnsalarvsa	-2,639	-3,143	-7,970*	-8,164*
	Lntransposa	-6,662*	-2,005	-2,630	-5,674*

Tablo-1’de incelenen değişkenlerin birim kök barındırıp barındırmadıklarının ortaya konulduğu durağanlık analizi ADF testine göre incelenmiştir. Buna göre yapılan durağanlık testinde yüzde 5 anlamlılık düzeyinde ve birinci farklarda birim kök barındırmadıkları ve durağan hale geldiği tespit edilmiştir. Bu durum zaman serilerinde göze alınabilecek bir fark olup test aşamasına geçiş için olumlu bir gecikmedir.

4.2. VAR Analizi

Eşanlı denklem sistemleri ile işlem yapabilmek için öncelikle modelin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yapısal kalıptan indirgenmiş kalıba geçerek işlem yapmak mümkündür. Ancak indirgenmiş parametrelerin tahmininde bir takım güçlükler doğmaktadır. Kısıtsız VAR modeliyle bu sorunlar ortadan kalkmakta ve değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler ortaya çıkarılmaktadır. VAR analizinin matematiksel denklemi aşağıda belirtilmiştir.

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \epsilon_t$$

Bu denklemde y_t bağımlı değişkenlerin k vektörü, x_t bağımsız değişkenlerin d vektörü, $A_1, \dots, A_p$ ve B hesaplanacak matrisin katsayısı ve ϵ_t de hata terimidir.

• Etki-Tepki Analizi

²Bir zaman serisi düzensiz büyüme gösteriyorsa, en iyi çözümleme yolu bir periyottan diğerine gerçekleşen değişimlere çalışmaktır. Diğer bir ifadeyle periyodun değeri, son periyodun değerine eşit olmak zorundadır. Sabit terim ise periyotlar arası ortalama değişimi göstermektedir. Buna rassal yürüyüş adı verilmektedir. Eğer söz konusu modeled sabit terim 0 (sıfır) ise bu durum sürüklenmeyen rassal yürüyüş modeline örnektir. Eğer zaman serisi rassal yürüyüş modeline uygun hale getirildiyse yükselen veya düşen bir ortalama akıma sahiptir ve bu durumun gelecekte de devam etmesi beklenir. Buna sürüklenen rassal yürüyüş modeli adı verilir (<<https://people.duke.edu/~rnau/411rand.htm>>, 21.05.2018).

VAR modelinin tahmini sonucunda elde edilen katsayıları yorumlamak oldukça güçtür. Bunun yerine yapısal analizlerin ikinci adımını oluşturan ve denklem sistemlerine verilecek hata payı şokları karşısında değişkenlerin vereceği tepkilerin ölçüldüğü etki-tepki analizinin yorumlanmasına geçilir. Etki-tepki analizi, sistem içinde yer alan her bir değişkene sıra ile verilecek hata payı şokları karşısında hem ilgili değişken hem de diğer değişkenlerin tepkilerinin ölçüldüğü bir sistematik yapıdır (Bozkurt, 2007: 95).

- Varyans Ayırıştırması

VAR modelinde hata payının analizinde kullanılan bir diğer teknik varyans ayırıştırmasıdır. Bu teknik yardımı ile istatistiki şokların değişkenler üzerindeki sayısal etkileri görülmektedir. Tablo: 22-23 ve şekil: 21-2’de görüldüğü üzere 1998-2009 yılları arasındaki değişkenlerin teker teker hangi değişkenlerdeki değişimlerden nasıl etkilendikleri aradaki zaman dilimi 15 periyoda bölünerek incelenmiştir. Buna göre analizimizin ana amacı olan tüketicilerin satın alma davranışlarının değişkenlere göre gösterdiği etkiler şu şekildedir.

Şekil-1: Değişkenlere Ait Etki-Tepki Analizleri

Şekil -1’de söz konusu değişkenlerin birbirlerine ve kendilerine karşı verdikleri etki-tepki analizleri yer almaktadır. Her bir periyot yaklaşık 3

çeyreklik dönemi göstermektedir. Buna göre GSYİH serisi kendi etkilerine giderek azalan tepki vermekte, altın fiyatlarına karşı önce artan üç dönem sonra azalan sonra tekrar artan bir seyir izlemektedir. Ücret gelirlerinin, altın fiyatlarına verdiği tepki önce artan daha sonra azalan bir seyir takip ederken; GSYİH'ya verdiği tepki dört dönem azalan daha sonra artan bir seyir izlemektedir. Altın fiyatlarının kendi serisine verdiği tepki önce üç dönem artan daha sonra azalan şekilde olmakta, hanehalkı tüketim harcamalarının kendine verdiği tepki iki dönem azalan sonra üç dönem artan daha sonra ise yine azalan bir şekil almaktadır. Altın fiyatlarının GSYİH'ya verdiği tepki önce dört dönem azalma sonra artma şeklinde olup, hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH'ya verdiği tepki giderek azalma şeklindedir.

Tablo-2: GSYİH'nin Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNGDPSA:					
Dönem	S.E.	LNGDPSA	LNSALARYSA	LNGOLDSA	LNHOUSEHOSA
1	0.033891	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.047456	94.95433	2.543162	0.563601	1.938910
3	0.054716	95.98754	2.020322	0.479565	1.512568
4	0.060814	94.55859	1.852491	0.389675	3.199240
5	0.065407	93.01256	1.843397	0.347360	4.796685
6	0.068389	92.04856	1.779052	0.435699	5.736685
7	0.070352	91.17498	1.724438	0.675105	6.425477
8	0.071749	90.21380	1.685071	1.036866	7.064262
9	0.072804	89.18577	1.652116	1.504762	7.657349
10	0.073639	88.12221	1.620965	2.067159	8.189664
11	0.074335	87.03999	1.592158	2.703074	8.664774
12	0.074947	85.95145	1.566335	3.388281	9.093932
13	0.075504	84.87081	1.543633	4.101673	9.483881
14	0.076026	83.81080	1.523987	4.826717	9.838500
15	0.076521	82.78134	1.507217	5.550369	10.16108

Tablo-2'de 1998 ve 2009 yılları çeyrekli verileri dahilinde değişkenlerin birbirlerine etkilerini görmek amacıyla düzenlenen varyans ayrıştırma tablosu görülmektedir. Buna göre; GSYİH'nin kendi üzerindeki etkisi 15 periyotluk dönem içerisinde giderek azalmakta iken, ücret gelirlerinin etkisi hemen hemen çeyrekler itibariyle aynı kalmakta, ancak altın fiyatları ve hane halkı tüketim harcamaları GSYİH üzerindeki etkisini arttırmaktadır.

Tablo-3: Ücretlerin Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNSALARYSA:					
Dönem	S.E.	LNGDPSA	LNSALARYSA	LNGOLDSA	LNHOUSEHOSA
1	0.009161	1.635668	98.36433	0.000000	0.000000
2	0.010009	1.370862	89.53960	8.172205	0.917338
3	0.011252	4.835618	72.10387	15.42574	7.634774
4	0.012052	9.179529	62.91923	20.30745	7.593783
5	0.012620	12.59210	57.51578	22.89883	6.993281
6	0.013062	14.87213	53.69648	24.87372	6.557664

7	0.013424	16.51201	50.85014	26.38182	6.256028
8	0.013723	17.61506	48.70847	27.57753	6.098944
9	0.013963	18.32427	47.09443	28.52719	6.054103
10	0.014160	18.73728	45.84909	29.31545	6.098190
11	0.014321	18.95728	44.86564	29.98858	6.188495
12	0.014457	19.04906	44.06770	30.57440	6.308842
13	0.014573	19.05923	43.40529	31.08967	6.445811
14	0.014674	19.01736	42.84306	31.54718	6.592401
15	0.014762	18.94412	42.35689	31.95687	6.742122

Ücret gelirlerinin bağımlı değişken olarak alındığı ve diğer açıklayıcı değişkenlerin sırasıyla GSYİH, değişkenin kendisi olan ücret gelirleri, altın fiyatları ve hane halkı tüketim harcamalarının bağımsız değişken olduğu tablo-3'deki varyans ayrıştırma testine göre; ücret gelirinin kendi üzerindeki etkisi giderek azalırken bunu etkileyenler arasında GSYİH, altın fiyatları artarak, hane halkı tüketim harcamaları ise genelde sabit bir seyir izleyerek katılmaktadır.

Tablo-4: Altın Fiyatlarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNGOLDSA:	S.E.	LNGDPSA	LNSALARYSA	LNGOLDSA	LNHOUSEHOSA
1	0.074364	3.354710	6.331684	90.31361	0.000000
2	0.121308	12.07923	8.376986	75.88008	3.663699
3	0.153028	17.13390	5.516162	75.04691	2.303029
4	0.177051	20.53138	4.215306	73.37491	1.878401
5	0.196506	22.10654	3.446163	72.17143	2.275868
6	0.212245	22.86385	3.019166	71.30380	2.813181
7	0.225408	22.99568	2.803350	70.65803	3.542934
8	0.236384	22.80703	2.674760	70.22269	4.295519
9	0.245734	22.41109	2.600208	69.92130	5.067401
10	0.253771	21.92016	2.548734	69.72713	5.803975
11	0.260792	21.38697	2.511247	69.59971	6.502082
12	0.266992	20.84965	2.479768	69.51855	7.152030
13	0.272533	20.32684	2.451910	69.46571	7.755537
14	0.277532	19.82989	2.425976	69.43148	8.312649
15	0.282080	19.36358	2.401520	69.40863	8.826266

Altın fiyatlarının bağımlı değişken olarak incelendiği tablo-4'de GSYİH'nın söz konusu değişken üzerindeki etkisi giderek artmakta ancak yedinci periyottan itibaren azalma trendine girmektedir, ücret gelirlerinin etkisi giderek azalmakta, altın fiyatlarının kendi etkileyeni olma durumu da giderek azalmaktadır. Bunun yerine hanehalkı tüketim harcamaları giderek altın fiyatlarını etkileyebilme yolunda öne çıkmaktadır.

Tablo-5: Hane halkı Tüketim Harcamalarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNHOUSEHOSA:	S.E.	LNGDPSA	LNSALARYSA	LNGOLDSA	LNHOUSEHOSA
Dönem					
1	0.039914	74.03879	0.534848	1.272016	24.15435
2	0.052047	83.68068	0.718359	0.748100	14.85286
3	0.059245	86.20611	0.888162	0.630852	12.27488
4	0.064552	86.43987	0.795324	0.539653	12.22515
5	0.068730	85.66403	0.810892	0.517430	13.00765
6	0.071559	85.02417	0.817445	0.634683	13.52370

7	0.073481	84.32227	0.801980	0.920959	13.95479
8	0.074860	83.49589	0.789215	1.338449	14.37645
9	0.075922	82.55552	0.775909	1.863244	14.80533
10	0.076782	81.55481	0.761997	2.476058	15.20713
11	0.077513	80.52050	0.748196	3.157090	15.57421
12	0.078162	79.47565	0.735853	3.882375	15.90612
13	0.078759	78.43677	0.725530	4.631235	16.20647
14	0.079319	77.41845	0.717401	5.387110	16.47704
15	0.079854	76.43081	0.711434	6.137462	16.72029

Hanehalkı tüketim harcamalarının bağımlı değişken olarak incelendiği tablo-5'te GSYİH, Ücret gelirleri, altın fiyatları ve değişkenin kendisi olan hanehalkı tüketim harcamaları bağımsız değişken olarak alınmıştır. Tabloyu incelediğimizde GSYİH'nin etkisinin beşinci periyottan sonra giderek azalmakta olduğu, ücret gelirlerinin de söz konusu bağımlı değişkenin etkileyeni olmaktan uzak olduğu, ancak altın fiyatları ile hane halkı tüketim harcamalarının kendi üzerinde etkileyeni olmasının giderek artmakta olduğu görülmektedir.

Şekil-2: Değişkenlere Ait Etki Tepki Analizleri

Şekil 2'de GSYİH, kültürel harcamalar, konut harcamaları, giysi harcamaları, ulaşım harcamaları ve gıda harcamalarının oluşturduğu veri seti etki - tepki analizi ile test edilmiştir. Buna göre bir hata birimlik şok karşısında GSYİH'nin kendisine verdiği tepki dalgalı bir seyir izlemekte ve giderek azalmaktadır. Kültürel harcamalara karşı GSYİH'nin verdiği tepki dalgalı bir seyir sonunda artarak devam etmekte, tersi bir durum olan GSYİH'nin yaptığı etkiye kültürel harcamaların verdiği tepki giderek

artmaktadır. GSYİH'den doğan bir hata birimlik şok ile konut harcamalarının gösterdiği tepki önce artmakta altı dönem sonunda ise giderek azalmaktadır. Gıdaya yapılan harcamanın etkisine konut harcamalarının verdiği tepki; giderek azalma seyrinde, giyecek harcamalarının tepkisi ise giderek artma şeklindedir. GSYİH'nin verdiği etkiye giyim harcamalarının verdiği tepki giderek azalma şeklindedir. Ulaşım harcamasının giyecek harcamalarına verdiği tepki genelde kırılgan bir yapıya sahip olup önce artış sonra azalış şeklindedir. Son olarak giyim harcamalarının kültürel harcamalara yaptığı etkiyle oluşan tepkisel durum, hemen hemen durağan bir süreç olup sekizinci periyottan sonra önce artış sonra azalış şeklindedir.

Tablo-6: GSYİH'nin Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNGDPS Dönem	S.E.	LNGDP	LNACCOM	LNFOOD	LNTRANS	LNCLCOTH	LNLCULTU
1	0.034193	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.044083	94.90015	0.349227	0.007072	0.206022	3.808391	0.729141
3	0.047201	87.14019	4.203903	0.283408	1.232794	6.479638	0.660066
4	0.051975	76.58203	11.43002	0.917330	1.961685	8.284573	0.824361
5	0.062275	64.47968	11.25777	2.716752	9.941152	6.989179	4.615463
6	0.070129	60.79020	12.62746	4.562870	10.14257	7.388160	4.488740
7	0.075257	54.61889	18.65611	4.571898	9.110091	8.909356	4.133657
8	0.079328	49.63842	22.93261	4.492254	9.269621	9.344830	4.322257
9	0.081959	46.63262	21.96023	4.290900	12.94213	8.836695	5.337423
10	0.083679	45.20387	21.74027	4.150204	14.05088	8.757248	6.097526
11	0.085165	45.52290	21.63630	4.157974	13.56616	9.172751	5.943917
12	0.087806	45.84891	21.66527	4.544855	13.01720	9.273876	5.649887
13	0.093315	44.83646	23.50403	4.747348	11.57734	10.28874	5.046072
14	0.098221	42.26072	26.42635	5.041797	10.73224	10.96764	4.571249
15	0.102146	39.44143	27.94124	5.469150	12.20640	10.40175	4.540042

Tablo-6'da GSYİH, konut harcamaları, gıda harcamaları, ulaşım harcamaları, giysi harcamaları ve kültürel harcamaların yer aldığı varyans ayrıştırma tablosu yer almaktadır. Buna göre her bir değişken bağımlı değişken olarak ele alınacak ve diğer değişkenler tarafından ne kadar etkilendikleri gözlemlenecektir.

Tablonun ilk bölümünde GSYİH'nin etkileyenleri görülmektedir. Buna göre GSYİH'nin kendi üzerindeki etkisi giderek azalırken, konut harcamalarının etkisi artmakta, gıda harcamalarının etkisi artmakta, giyecek harcamalarının da etkisi artmaktadır. Ancak ulaşım ve kültürel harcamaların etkisi yıllar itibariyle değişmemekte, ufak çapta iniş çıkışlar yaşanmaktadır.

Tablo-7: Konut Harcamalarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNACCOMEXSA	S.E.	LNGDP	LNACCOM	LNFOOD	LNTRANS	LNCLCOTH	LNLCULTU
1	0.017327	7.528226	92.47177	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.021058	5.252547	87.96005	5.607489	0.025654	0.608521	0.545738

3	0.024730	5.560760	63.93813	17.25066	2.888416	5.094111	5.267924
4	0.028736	8.689281	48.88719	17.15268	4.234300	7.002356	14.03420
5	0.038083	38.23583	31.10181	12.71536	2.468725	4.041818	11.43646
6	0.048291	56.87484	20.18736	8.836046	1.801243	4.929444	7.371066
7	0.057630	62.39212	14.74623	7.283678	2.641575	5.453718	7.482681
8	0.066354	63.99028	12.98793	8.659664	2.048471	6.378984	5.934670
9	0.076427	57.67364	15.29431	10.81936	3.385268	7.984499	4.842916
10	0.088204	47.71471	22.82510	12.54353	5.596445	7.679346	3.640865
11	0.104836	42.42278	26.38262	12.19610	8.477535	7.307902	3.213067
12	0.118917	40.96526	27.06500	11.47459	10.20139	6.956501	3.337263
13	0.126364	38.96062	28.01971	11.39826	11.43318	6.767701	3.420530
14	0.131415	36.91967	28.26397	11.44326	12.80600	6.729970	3.837125
15	0.134845	35.16760	28.13682	11.34053	14.94393	6.392845	4.018267

Tablo-7’de bu defa konut harcamaları bağımlı değişken olarak ele alınmış, buna karşın diğer değişkenler bağımsız değişken olarak görülmüştür. Buna göre GSYİH, konut harcamaları üzerinde sekizinci periyoda kadar önemli bir etkileyen iken daha sonra bu etkisi giderek azaltmıştır. Konut harcamaları da kendi üzerinde yine sekizinci periyoda kadar giderek etkileme gücünü azaltırken bu dönemden itibaren giderek artmaya başlamıştır. Diğer tüm bağımsız değişkenler ise zaman içerisinde dalgalı bir seyir izlemiş ve pek de fazla değişmeyen etkileme güçlerini yakalamışlardır.

Tablo-8: Tüketim Harcamalarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNFOODEXPSA:	S.E.	LNGDP	LNACCOM	LNFOOD	LNTRANS	LNCLOTH	LNCULTU
1	0.007189	5.719430	0.036881	94.24369	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.009483	24.12658	19.14701	54.45160	0.386687	0.733608	1.154504
3	0.014874	11.82379	57.40051	25.27344	2.987803	1.625460	0.888995
4	0.019602	24.11727	48.81755	16.92761	5.768547	3.142938	1.226086
5	0.027243	42.81725	27.87553	16.41451	4.959272	2.565131	5.368300
6	0.028173	40.81663	29.89279	15.40716	4.676925	2.660264	6.546236
7	0.031774	43.60206	27.11660	12.56090	3.679297	5.071617	7.969523
8	0.038123	38.02437	34.84857	8.823308	4.839640	5.106098	8.358012
9	0.044795	29.51302	37.19511	6.477983	13.11772	3.709819	9.986341
10	0.048004	26.12699	34.98255	7.086856	13.65459	3.491297	14.65772
11	0.050328	27.12350	31.90608	11.01555	12.98484	3.611812	13.35822
12	0.057758	33.98462	29.43750	11.92933	10.65303	3.608721	10.38680
13	0.072018	43.48035	27.78856	10.08552	7.178498	4.677272	6.789793
14	0.089161	50.27454	24.16138	8.446833	5.011555	7.465022	4.640672
15	0.101224	50.83102	23.91612	8.552562	4.907813	8.081044	3.711437

Tablo-8’de gıda harcamalarını etkileyen bağımsız değişkenler ele alınmıştır. Buna göre gıda harcamalarını GSYİH ve giysi harcamaları giderek artan oranda etkilerken diğer tüm harcama kalemleri -başta gıda harcamalarının kendisi olmak üzere- azalan oranlarda etkilemektedirler.

Tablo-9: Hane halkı Tüketim Harcamalarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LNTRANSPSA:	S.E.	LNGDP	LNACCOM	LNFOOD	LNTRANS	LNCLOTH	LNCULTU
1	0.016362	0.410145	0.012365	24.08935	75.48814	0.000000	0.000000
2	0.023930	0.861149	0.770115	39.51337	53.85933	1.959885	3.036152
3	0.031974	0.778803	16.15297	40.15941	30.21324	4.755552	7.940018

4	0.040599	0.889310	33.00771	31.00810	20.16616	9.983786	4.944932
5	0.049343	14.37236	30.73809	26.96261	15.65886	8.881371	3.386706
6	0.053502	24.27555	27.03879	22.99941	15.08965	7.595552	3.001036
7	0.055810	29.68372	24.85873	21.24343	13.86879	7.578709	2.766619
8	0.057536	28.23418	23.40203	20.77672	13.09916	7.457736	7.030176
9	0.058595	28.49030	23.68297	20.47127	13.16446	7.353777	6.837222
10	0.060688	27.93523	22.08776	23.07402	13.16346	7.039749	6.699777
11	0.063235	25.76628	25.56836	23.24508	12.25474	6.783930	6.381603
12	0.067858	28.50647	27.10311	20.88027	10.85828	7.106899	5.544981
13	0.071684	30.55118	27.02498	19.21348	11.64476	6.433327	5.132272
14	0.076046	34.74333	34.53660	17.34360	10.78183	7.100433	5.305736
15	0.077040	34.06151	34.76116	17.60041	10.70000	7.001704	5.463316

Tablo-9’da ulaşım harcamalarına etki eden bağımsız değişkenler ortaya koyulmaktadır. Buna göre; GSYİH giderek artan, konut harcamaları önce artan sonra azalan, gıda ve ulaşım harcamaları giderek azalan, giysi ve kültürel harcamalar ise durağan kalan değişkenler arasındadır.

Tablo-10 Giyim Harcamalarının Harcamalarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

Dönem	S.E.	LNGDP	LNACCOM	LNFOOD	LNTRANS	LN CLOTH	LN CULTU
1	0.038379	1.862076	42.00378	0.096546	9.086797	46.95080	0.000000
2	0.052585	3.670822	56.46263	0.333822	6.398801	26.26305	6.870875
3	0.055997	3.303938	49.79073	0.404857	6.560149	33.34523	6.595092
4	0.072610	41.65485	30.08976	0.388038	3.918768	19.88346	4.065112
5	0.084254	54.19556	22.90748	0.406965	3.693573	14.78976	4.006664
6	0.101815	63.03592	17.69203	0.555403	3.069891	12.82337	2.823390
7	0.122394	60.39252	17.87036	0.932320	2.562483	16.19345	2.048875
8	0.150828	56.21217	22.75415	1.489240	1.828708	16.12263	1.593109
9	0.176715	47.46060	29.06971	2.429329	2.515418	16.42271	2.102230
10	0.198956	41.03325	34.80271	2.370243	2.969562	16.45605	2.368195
11	0.212679	36.76316	37.93288	2.399638	4.765123	15.42615	2.713052
12	0.220943	34.07990	37.14851	2.393523	7.419498	14.52536	4.433211
13	0.229711	35.78197	34.49257	2.216185	8.862840	13.64632	5.000119
14	0.248335	40.91675	29.78149	2.043375	9.172690	13.29665	4.789039
15	0.272709	43.55175	27.44420	2.336145	8.382942	13.86233	4.422638

Tablo-10’da, giysi harcamaları bağımlı değişken, diğer değişkenler ise bağımsız olarak ele alınıp etkileme güçleri üzerinde durulmuştur. Buna göre GSYİH ve konut harcamaları giysi harcamaları üzerinde önce artan daha sonra ise azalan bir etkiye sahiptirler.

Tablo-11: Kültür Harcamalarının Bağımlı Değişken Olarak Alındığı Varyans Ayrıştırma Analizleri

LN CULTRASA:	S.E.	LNGDP	LNACCOM	LNFOOD	LNTRANS	LN CLOTH	LN CULTU
1	0.029395	9.973566	0.929694	1.006466	28.55198	6.237419	53.30087
2	0.035869	7.240742	1.403964	6.553498	36.84996	4.224440	43.72739
3	0.042396	8.250587	4.117718	9.777623	38.49705	3.482541	35.87448
4	0.046109	10.42830	5.027895	11.31690	37.57080	3.633205	32.02290
5	0.048271	13.24534	5.887267	11.76939	34.32037	3.318905	31.45873
6	0.055899	31.03056	7.096300	8.793767	26.23612	2.559267	24.28399
7	0.066499	43.78907	7.425962	6.239090	21.24629	1.826172	19.47342
8	0.075114	45.22593	6.508124	4.898658	23.22160	2.242630	17.90306
9	0.081737	46.33586	5.577431	4.193991	23.07169	3.640877	17.18015
10	0.088294	49.25340	7.261996	4.567329	19.79070	4.095882	15.03070
11	0.100347	50.18412	9.928054	5.614234	15.91811	6.418253	11.93722

12	0.113760	46.10490	16.44795	6.783573	13.13643	8.199151	9.327995
13	0.131170	40.82738	22.04311	7.764529	12.08909	9.481716	7.794169
14	0.146450	35.78800	24.59961	8.564041	13.65315	9.611072	7.784128
15	0.157313	32.01040	26.16954	8.831823	16.45397	8.771825	7.762439

Tablo-11’de kültürel harcamalara etki eden bağımsız değişkenler yer almaktadır. Buna göre kültürel harcamaları; GSYİH onbirinci periyoda kadar artan daha sonra azalan, konut harcamaları giderek artan, gıda harcamaları giderek artan, ulaşım harcamaları üçüncü periyoda kadar artan daha sonra azalan, giyecek harcamaları yedinci periyoda kadar azalan daha sonra artan, kültürel harcamalar ise kendi üzerinde azalan bir etkiye sahiptir.

5. SONUÇ

Ekonomik krizlerin oluşumunu açıklayan teorik çalışmalar krizleri, dış ve iç etkenlere bağlı olarak açıklamaktadır. Kapitalist sistemin dengeye ulaşmak yönünde mantıksal bir tutarlılığa sahip olduğunu öngören Klasik, Neo-Klasik, Keynes, Yeni Keynesyen ve Monetarist yaklaşımlar, kendilerine özgü farklılıklar içerse de krizlerin, piyasa sisteminin işleyişinden bağımsız dışsal etkenlerin piyasaları etkilemeleri sonucu oluştuğu görüşünde birleşmektedirler. Krizleri iç etkenlere bağlayan teoriler ise Marksist ve uzun süreli yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlar krizin kapitalist ekonomik sistemin doğasında var olduğunu üretim ve bölüşümde yaşanan dengesizlikten kaynaklandığını vurgular.

Ekonomik krizler sosyal, kültürel ve çevresel etkilere neden olmaktadır. Kamu kesiminde kriz dönemlerinde kamu harcamalarında ve sosyal hizmetlerde düşüşler olmaktadır. Kriz dönemlerinde genellikle devlet, eğitim, sağlık, kültür vb. harcamalarını kısmak zorunda kalır. Yapılan araştırmada kriz dönemlerinde tüketici davranışları istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Türkiye’deki tüketicilerin satınalma davranışları ile ekonomik kriz arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiş olmasına rağmen İstatistiki verilerden elde ettiğimiz sonuçların kriz dönemlerinde tüketicilerin satın alma davranışlarını yüzde yüz açıkladığını söyleyemeyiz. Çünkü tüketicilerin satın alma davranışlarına etki eden önemli bir faktör de sosyal ve psikolojik etmenlerdir.

6. KAYNAKLAR

- Aktan, C., C. & Şen, H. (2002). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri, *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 42, Yıl: 7, Kasım-Aralık.
- Attanasio, O., P. & Sze’kely, M. (2004). 1990’lı yıllarda Meksika’daki çalışanların ücret değişiklikleri ile tüketim arasındaki ilişki, *Journal of Development Economics*, Sayı: 73.
- Barrell, R., Davis, P. & E., Pomerantz, O. (2006). Finansal krizlerin maliyeti, hane halkı gelir gider bilançosu ve tüketim, *Journal of Financial Stability*, Sayı: 2.

- Beaton, K. (2009). Kredi darlığı ve tüketim harcamaları, *Bank of Canada Working Paper* 2009-25, http://dsp-psd.pwgsc.gc.ca/collection_2009/banque-bank-canada/FB3-2-109-25E.pdf, 18.05.2018.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman serileri analizi*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Büyükakın, F., Cengiz, V., & Pehlivanoglu, F. (2009). Türkiye’de finansal yenilik-tüketim harcamaları ilişkisi. *10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu* (<<http://iletisim.Atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler/164.pdf>>, 18.05.2018).
- Büyükkarabacak, B., & Valev, N. T. (2010). Hane halkı ve iş kredilerinin banka krizlerindeki rolü, *Journal of Banking & Finance* Sayı: 34.
- Çağlayan, E., & Şak, N. (2009). OECD ülkelerinde satın alma gücü paritesi: Panel eş bütünleşme yaklaşımı, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı 1.
- Chen, J.(2006). Hanehalkı zenginliği ile toplam tüketim arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesi: İsviçre yeni verilerine göre. *Journal of Housing Economics*, Sayı: 15.
- Demir, F. (2004). *Bir çöküş hikayesi: Türkiye’deki finansal serbestleşme ve politikalar*, World Development, Cilt: 32, Sayı: 5.
- Duca, J. V., Muelbauer, J. & Murphy, A. (2009). Finansal kriz ve tüketim, <http://www.fmpm.ch/docs/13th/papers/B1d.pdf>, 15.09.2018.
- Eğilmez, M. (2009). *Küresel finans krizi*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Feltenstein, A., Rochon, C. & Shamloo, M. (2010). Doğu Asya’da yüksek büyüme ve düşük tüketim: Finansal krizlerden kaçınarak yaşam standardını artırmak, *Journal of Development Economics*, Sayı: 91.
- Hjelm, G. (2002). Parasal daralma ve genişleme dönemlerinde özel tüketim daralır mı yoksa genişler mi, *Journal of Macroeconomics* Sayı: 24.
- Hooahang, K. (1988). Crisis confrontation international management: Consequances and coping actions, *Management International Review*, Cilt: 28, Sayı: 3.
- Horioka, C. Y. (2006). Hane halkı tüketiminin Japon ekonomisinde kaybolan on yıldaki rolü, *Japan and the World Economy*, Sayı: 18.
- Kansu, A. (2006). *Döviz kuru sistemleri ve döviz krizleri*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Karras, G. (1996). Nakit sıkıntısı ile özel ve kamu harcamaları arasındaki ilişki, *Journal of International Money and Finance*, Cilt: 15, Sayı: 2.
- Mody, A. & Ohnsorge, F. (2010). Kriz sonrası: Düşük tüketim, büyüme fakat daralan küresel dengesizlik, www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1011.pdf, 23-06-2018.
- Odabaşı, Y. (2010). Küresel kriz ortamında tüketici davranışları, Müberra Babaoğlu ve Arzu Şener, (Ed.), *Tüketici Yazıları II, Hacettepe Üniversitesi, Tüketici-Pazar-Araştırma-Dayanışma*, Test ve Eğitim Merkezi.
- Ogawa, K. & Wan, J. (2007). Hane halkı borçlanması ve tüketim: Japon hane halkı mikro verilerine dayalı niceliksel bir analiz, *Journal of Housing Economics*, Sayı: 16.
- Outhwaite, W. & Bottomore, T. B. (1995). *The blackwell dictionary of twentieth-*

century social thought Oxford : Blackwell.

Phelps, N. L. (1986). Setting up a crisis recovery plan journal of business strategy, *Spring* 86, Cilt: 6, Sayı: 4.

Reinhart, C. M. & Végh, C., A. (1995). Nominal faiz oranları, tüketim patlaması ve güven eksikliği: Niceliksel bir örneklem, *Journal of Development Economics*, Cilt: 46, Sayı: 2.

Sarantis, N. & Stewart, C. (2003). Nakit sıkıntısı, ihtiyat amaçlı para tasarrufu ve tüketim: Uluslar arası bir karşılaştırma. *Economic Modelling* Sayı: 20.

Tüz, V. M. (1996). *Kriz Döneminde işletme yönetimi*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.